

d'n Blauwe Klauwier

Uitgave : VOGELWERKGROEP 'DE KEMPEN'

Voorz./secr. J. C. P. van Kessel

Penningmeester K. Venema

Correspondentieadres : Evestraat 18, Veldhoven 4543

32¹

EIGENDOM VAN:
VOGELWERKGROEP
'DE KEMPEN'

Tel. Archiefbeheerder: 04977-5862

32
'77

VOGELWERKGROEP

DE KEMPEN.

BESTUUR:

Voorzitter: F. Neijts, van Speijkstraat 16, Eindhoven. (tel. 040-432469.)

Secretaris: J. van Kessel, Evestraat 18, Veldhoven. (tel. 040-531211.)

Penningmeester: J. Heesters, Kruisstraat 39, Reusel.

Bestuurslid: G. Sanders, Kruisstraat 42, Reusel. (tel. 04976-1205.)
(tevens verzorging diaarchief.)

Coördinator Nestkastenonderzoek: J. v.d. Werf, Kometenlaan 23, Veldhoven. (tel. 040-531467.)

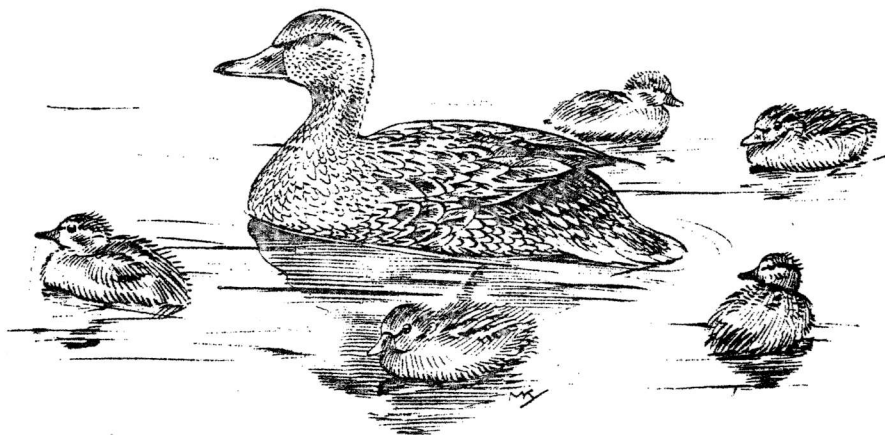
Waarnemingenarchief: F. Neijts en T. Heijnen. Gegevens opsturen naar:
F. Neijts, van Speijkstraat 16, Eindhoven.

oo

REDACTIE BLAUWE KLAUWIER:

Zr. M. Silaska, M. Manders, R. Aarts, J. Wouters, en J. van Kessel.

oo
oo

DE BLAUWE KLAUWIER.

o-o

3^e Jaargang

Nummer 2

Juni 1977

o-o

Uitgave Vogelwerkgroep de Kempen.

Redactie adres: J. van Kessel, Evestraat 18, Veldhoven.

Zonder schriftelijke toestemming van de redactie is het niet toegestaan artikelen over te nemen uit dit blad!!

In dit nummer:

- Inleiding.
- De Avifauna van Noord- Brabant van de 15^e tot de 20^e eeuw. Deel 1, door Dr. W.H.TH. Knippenberg.
- Waarnemen en hoe? Door Rob Aarts.
- Oproep tot medewerking aan het broed- en trekvogelonderzoek in 1977.
- Voor U gelezen. Door Jan Wouters.
- Goeree- Overflakke en Voorne. Door Frank Neijts.
- De boekenrubriek. Door Maarten Manders.
- Natuurvervalsing. Door Frater Simon Deltour.
- Vogeltrek. De Boerenwaluw.
- De Geoorde Fuut, deel 1. Door A.B. Wittgen.
- Vogels Allerlei. Door Jacques van Kessel.

o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o

TEKENINGEN IN DIT NUMMER:

Jan van Dooren en Marco Bakermans.

INLEIDING:

Er zullen waarschijnlijk weinig vogelaars zijn die weten dat het precies 10 jaar is geleden dat de Avifauna van Noord Brabant verscheen.

Hoe begon dat avifaunawerk in onze provincie zul je je afvragen?

Vanaf 1951 begonnen G. Braakma, W. Knippenberg en V. Langenhof met artikelen over „Enige broedvogels in Noord - Brabant“. Deze publicaties verschenen in het blad Brabantia en later in Limosa. In 1961 werd de vogelstudiegroep Midden Brabant opgericht. De belangstelling voor het avifauna werk werd steeds groter, en in 1963 werd in Boxtel de Brabantse vogelwerkgroep opgericht, met als doel een Avifauna van Noord - Brabant samen te gaan stellen.

Er zijn na 1967 enorm veel veranderingen opgetreden in de vogelstand hier in Brabant. Het leek ons toch leuk eensterug te kijken naar die beginjaren, en daarom zullen we dit jaar nog allerlei oude interessante artikelen te zien krijgen in de Blauwe Klauwier.

In dit verband is het prettig mede te mogen delen dat er veel medewerking wordt verleent, door de div. medewerkers van de Avifauna van 1967. Hiervoor onze bijzondere dank.

Tenslotte wil ik U allen een prettige vakantie toewensen.

Jacques van Kessel.

**De avifauna van
Noord-Brabant van de 15de
tot de 20ste eeuw**

– Door: Dr. W.H.TH. Knippenberg. –

Deel: 1

DE AVIFAUNA VAN NOORD-BRABANT VAN DE 15de TOT DE 20ste EEUW.

Het gevarieerde Brabantse landschap met zijn uitgestrekte heidevelden en polders, zijn talrijke stroompjes, vennen en moerassen is vancouds rijk aan vogels geweest. Eeuwen lang zijn het vooral de jagers, de valkeniers en de vogelvangsters geweest, die zich tot de vogels voelden aangetrokken en van de welstand hebben geprofiteerd.

Jacht en vogelvangst zorgden voor de keuken; de valkerij vormt in zoverre een uitzodering, omdat het hier meer ging om de jacht dan om de buit.

Vele plakaten behandelen de vrije of geprivilegieerde jacht op bepaalde vogelsoorten. Zo bevestigde Maria van Bourgondië (1477- 1482) in haar Blijde Inkomste slechts oude rechten, toen zij verklaarde:

"Item geloven wij hen,.....dat elcken man jaghen magh Haesen ende Vossen alle Brabant door sonder callengieren...ende oock met Vogelen over al vliegen sonder callengieren ende daer toe oock vangen met net en Mussen Vinken Leeuwercken Sneppen Pleivieren Swaluwen Quackelen (Kwartels) ende diergelijke ende oock Endtvogelen ofte Watervoghelen schieten".

De belangstelling was gericht op de vogels als jachtbuit, als een welkome afwisseling in het vooral 's winters eentonige menu. De vogelvangst was, zoals de Heer van Aarle-Rixtel het in 1576 uitdrukte "seer profijtelijk voor de keuken".

De plakaten van de 15de tot de 18de eeuw geven uiteraard geen beeld van de vogelstand in die eeuwen. De privileges betreffen alleen jachtvogels en zijn meestal vaag, terwijl ze bij verlenging niet altijd meer beantwoorden aan de werkelijke toestand. In de 18de eeuw gaat men inheemse vogels ook zien als een aangename en fraaie staffering van het landschap; hun leven en hun zang verhoogt de schoonheid van de natuur. De eigenlijke ornithologie wordt dan geboren, zij het als een nog zwak kind. Deze houding tegenover de vogels was echter al geheel anders gericht dan de mentaliteit, die zich uitte in gansrijden, hanegevechten en dergelijke; er waren toen ook nog mensen, die een uil tegen de schuurdeur spijkerden om aldus de bliksem af te weren. Toen Jacob Cats (1577-1660) zijn minneklacht Galathea dichtte, noemde hij ook alle manieren, waarop men toen vogels placht te vangen:

"Met een netjen, met een strick,
met een uyltjen op een krick,
met een boge, met een buis,
met den spreeuwpot aen het huys,
met den slaghe of voghellijs,
op den mesthoop, inden rijm,
met een weynigh kruyt en loot
vangt men voghels kleyn en groot".

Vervolg:

De genoemde spreekpotten werden door de pottenbakkers zo vervaardigd, dat zij met de platte bodem of met een afgeplatte zijwand tegen de huismuur opgehangen konden worden, terwijl een uitgespaarde opening in de bodem of de zijwand de gelegenheid bood de jonge vogels of de eieren uit het nest te halen. Op de buik van de pot zat een oor om het geval aan een muurspijker op te hangen en de lange hals was voorzien van twee oortjes, om er een aanvliegstick in te steken. Op eigen wijze heeft Hieronymus Bosch, in 1516 overleden, zulk een spreekpot als woonplaats geschilderd op het schilderij St. Christoffor (museum Boymans van Beuningen Rotterdam). Een tweede type spreekpot is waarschijnlijk ouder en in ieder geval minder geschikt voor baatzuchtige doeleinden; het kan als de voorloper van de huidige nestkastjes gelden. Dit type vogelpot werd geheel in de muur ingemetseld. In de muren van het stadhuis te Heusden vond men bij de restauratie in 1876-1880 verscheidene van zulke blauwgrijze potten terug; een exemplaar bevindt zich thans in het centraal museum te 's-Hertogenbosch. De vogelpotten zijn waarschijnlijk reeds bij de bouw van het Heusdense stadhuis in 1461 ingemetseld.

Eerst in de 18de eeuw beginnen de eerste echte vogelwaarnemingen en verschijnen de eerste vogelverzamelingen. Het duurzaam prepareren van dode vogels is overigens een kunst, die vanaf het midden van de 18de eeuw werd toegepast. Tevoren ging men minder zorgvuldig te werk; men maakte enige insnijdingen, haalde de ingewanden uit het dier en droogde de rest boven de kachel.

Aan de oude thans verdwenen vogelcollecties zijn vele beschrijvingen en afbeeldingen bij de oudste ornithologen van Nederland te danken.

Wie b.v. de schilderijen en tekeningen van de Brabantse schilder Jeroen Bosch (ca 1450-1516) onderzoekt, vindt er diverse vogelsoorten, zo zuiver naar de natuur afgebeeld, dat wel aangenomen moet worden, dat de schilder ze zelf levend heeft gezien, in eigen omgeving of in een van de toentertijd talrijke menagerieën, of ze heeft getekend naar geprepareerde vogels. Een Kerkuil is te vinden op de Bekoring van de H. Antonius Abt (Lissabon); Op de z.g. Verloren Zoon (Rotterdam) loert een Steenuil op een Koolmees en op het weidehek zit een Ekster.

Vervolg:

Op de Tuin van de Aardse Lusten(Madrid) zijn heel natuurgetrouw afgebeeld: Hop, IJsvogel, Groene Specht, Putter, Koolmees, Wilde Eend, Raaf, Bonte Kraai, Vlaamse Gaai, Oehoe, Bosuil, Zilverreiger, Lepelaar en de klepperende Ooievaars in typische houding.

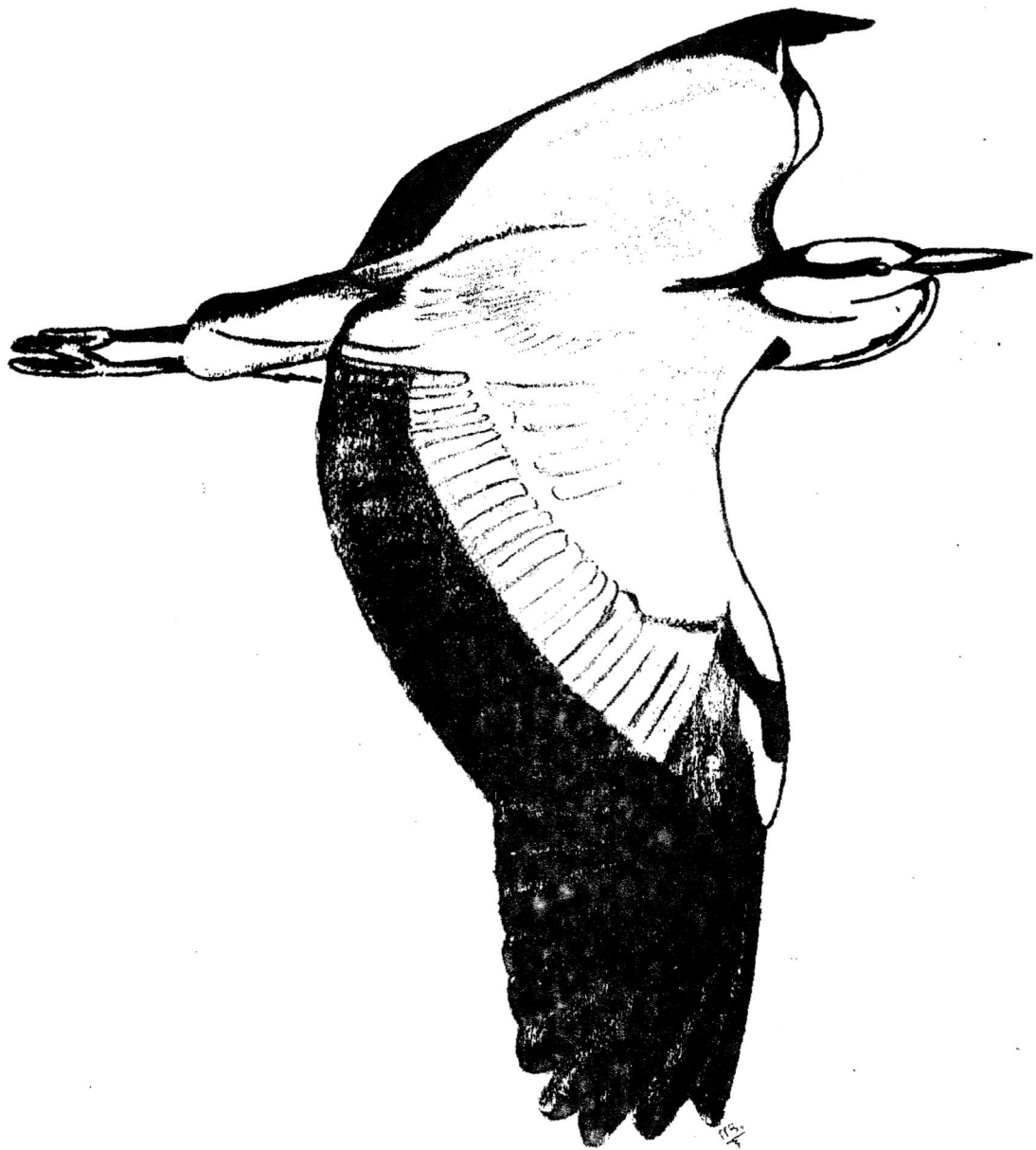
De pionier van de nieuwe richting van belangeloze vogelwaarnemingen was in Noord-Brabant dominee Jan Floris Martinet, in 1729 te Deurne geboren, in 1736 naar Schijndel verhuisd en ca. 1740 naar 's-Hertogenbosch; in 1756 is hij uit Noord-Brabant weggetrokken.

Hij schreef o.a.: "Verhandelingen en waarnemingen over natuurlijke historie meerendeels van ons vaderland" en dit antwoord op de prijsvraag van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem werd op 21 mei 1769 met een zilveren medaille bekroond. In dit boek beschrijft hij, hoe de boerenjongens uit de Meyerij "liefhebbers zijn van klimmen, van het ledigen der Vogelnesten, van het uitblaazen en 't rijgen der eierdoppen aan snoeren". Bij de trekvogels maakt hij een zeer goede opmerking: "Men moet er ook naauwkeuriger bij doen den netter tijd van hunne aankomst en vertrek, met welke Winden men hen in elke Provincie al of niet moet verwagten, ik doel ten opzichte der kleinere, als Vinken enz."

Martinet vertelt, dat "voor eenige jaaren" een arend was geschoten te Helvoirt en een Trappans te Cromvoirt. Hij kent de slaaptrek van de Kauwen; rond 1700 was de Kauw vanuit Utrecht geïmporteerd naar de kerktoeren van Boxtel. Volgens hem kwam de Hop voor in de Meyerij, de IJsvogel eveneens, hoewel "niet meenigvuldig", ook de Zwarte Specht, "hoewel zeldzaam", de Vlaamse Gaai overvloedig evenals de Eksters. De Wiclewaal was talrijk te Hilvarenbeek en in andere dorpen van de Meyerij, evenals de Groene Specht. Te Hoge Mierde en Hilvarenbeek had hij vijf soorten Uilen aangetroffen. De Nachtegaal kwam overal voor, maar de Roerdomp was talrijk in de moerassen rond 's-Hertogenbosch.

Naast Martinet had ook C. Nozeman (1721-1786), "leeraar der Remonstranten", te Rotterdam, zijn antwoord op de bovengenoemde prijsvraag van de Haarlemse Maatschappij in 1769 bekroond gezien. Het jaar daarop verscheen het eerste deel van het vijfdelig standaardwerk "Nederlandse Vogelen" (1770-1829), in folioformaat uitgegeven door de firma Sepp te Amsterdam.

Deel 2 in het volgende nummer van
De Blauwe Klauwier.

Blauwe reiger *Ardea cinerea*

WAARNEMEN! EN HOE!

Er blijkt de laatste jaren een duidelijk verband te bestaan tussen het toenemende aantal vogelaars en het aantal zeldzame waarnemingen. Sommige waarnemingen zijn zo onwaarschijnlijk, dat we op zijn minst enige twijfels mogen hebben om niet te zeggen dat het kletsverhalen zijn.

Enkele voorbeelden van "waarnemingen", gedaan door mensen uit de omgeving van Den Haag: 50 grote trappen in Drente, Russische roodborstta- puit op Texel(wie kent hem). En dan natuurlijk het waarnemingscentrum voor het westen des lands: de Hondsbosse zeevering. Daar kun je het zien in 1 of enkele uurtjes tijd: tientallen jan van genten, grote- middelste en kleine jagers, stormvogeltjes, pijlstormvogels enz enz.

Zie ook nog: het Groot Waarnemingenboek van de Flevopolder en je wordt volledig gefrustreerd wat betreft je eigen waarnemingen.

In hoeverre bovenstaande waarnemingen op waarheid berusten is natuurlijk nooit na te gaan. Iedere waarneming is ten slotte zuiver individueel. Een ieder is tenslotte vrij om te zien wat hij wil of om te determineren zoals hij wil.

Of een en ander de zuiverheid van de vogelarij ten goede komt is echter de vraag. Bovendien dient iedere waarnemer, wiens waarnemingen op enigerlei wijze worden vastgelegd te beseffen dat hij in principe met een stuk wetenschap bezig is. Wetenschap dient zuiver te zijn zonder sensatiedrang en onderlinge jaloezie en concurrentie.

Trouwens, ik vraag me af wat voor een plezier het geeft om "so maar wat raak te determineren", om zeldzaamheden te "moeten" zien of om elkaar de loef af te steken. Dat geeft geen vrijheid, geen echte beleving aan een waarneming, geen echt innerlijke voldoening, maar alleen maar gedwongenheid en vervreemding.

We mogen natuurlijk nooit vergeten en dat ter compensatie van bovenstaande. dat de vogelwereld voortdurend in beweging is, dat er verschuivingen optreden van broedgebieden t.g.v. klimatologische veranderingen of concurrentie. In dit verband valt te denken aan de rode wouw en cettis zanger. Ook plotseling en toevallig optredende biotopen zoals zandafgravingen en de Flevopolders kunnen zeldzaamheden opleveren.

Als laatste deel van dit stukje over waarnemen iets over dit waarnemen zelf.

Als mens hebben we de beschikking over een aantal zintuigen.

We moeten die zintuigen echter leren gebruiken. Waarnemen is dus een leerproces.

Welke elementen kunnen we in dit leerproces onderkennen.

In de eerste plaats moeten we leren kijken.

Goed waarnemen vraagt een voortdurend alert zijn op je omgeving.

Goed waarnemen vraagt concentratie en tegelijkertijd het vermogen de omgeving niet uit het oog te verliezen. Dit laatste is moeilijk omdat concentratie en gericht zijn op andere zaken in principe niet samengaan.

In de tweede plaats moeten we leren onze oren te gebruiken. Hierbij geldt hetzelfde als bij waarnemen: goed luisteren vergt training. In principe kunnen we de meeste door vogels geproduceerde tonen horen. Toonhoogtes van vogelgeluiden boven 10 kHz komen maar weinig voor, terwijl de mens in staat is toonhoogtes van 20kHz te horen. De meesten komen echter niet boven de 15 tot 17 kHz.

Harde en schelle muziek stompt het gehoor af (Hilversum 3), vooral in het hoge tonen gebied. Uit onderzoek is zelfs gebleken, dat een deel van het gehoorszintuig vernietigd kan worden t.g.v. konstant blootstellen van het gehoor aan harde muziek.

In het dagelijks bestaan worden onze zintuigen nauwelijks gebruikt.

Het is verbazingwekkend hoe slecht mensen, die nooit in het veld komen kijken en luisteren. Het zijn de trieste tekenen van een vervreemding van de natuur. Tekenen ook van de verder oprukkende "vertrossing", waarbij je alleen maar naar de reclame hoeft te kijken en te luisteren en te kijken naar televisieprogramma's, waarbij je zelfs je hersens niet meer hoeft te gebruiken. (laat degene zich even melden, die ooit een goede natuurfilm van de tros heeft gezien!).

Het belangrijkste wat n.m.mening een goed waarnemer kenmerkt is het vermogen vraagtekens bij zijn waarnemingen te plaatsen. Te durven zeggen "ik weet het niet zeker". Waarom is het nodig alles zo zeker te weten? Op welk moment tijdens je waarneming durf je de konklusie te trekken. Wanneer staat onomstotelijk vast met welke soort we te maken hebben? Vragen die we onszelf voortdurend moeten durven stellen.

Hier nog enkele voorbeelden van waarnemingen, die misschien wat zekerheden kunnen ondermijnen:

Het verschil tussen een buizerd en een ruigpootbuiserd op grote afstand:

Een ruigpootbuiserd zou bidden tijdens het zoeken naar prooi en een buizerd niet. In de praktijk blijkt echter, dat ook een buizerd wel eens bidt. En het zou net toevallig wel eens kunnen dat die buizerd iets vaker bidt dan anders, terwijl wij aannemen, dat het een ruigpoot is.

Een hoog overvliegend troepje kwetterende vogeltjes boven een moeras: Het kunnen baardmezen zijn, maar ook trekkende witte kwikstaarten, die een vergelijkbaar gekwetter produceren.

Deze voorbeelden zijn natuurlijk met legio andere aan te vullen. Misschien is het zinvol er eens een lijst van samen te stellen. Het kan er alleen maar toe bijdragen, samen de vogelarij zuiver te houden.

Rob.

KONINKLIJKE NEDERLANDSE NATUURHISTORISCHE VERENIGING.

CONTACTORGAAN VOOR VOGELSTUDIE

OPROEP TOT MEDEWERKING AAN HET BROED- EN TREKVOGELONDERZOEK 1977.

I REGENWULP: A.J.van Dijk, Ootmaandijk I, Uffelte-7512. Tel: 05215-331.

Om een overzicht te krijgen van het voorkomen worden de volgende gegevens gevraagd: Waarnemingen met vermelding van datum, plaats, tijd, gedrag, bijzonderheden vanaf 1965 en belangwekkende uit de periode vóór 1965.

Algemene opmerkingen over (jaarlijkse) verschillen in doortrek, periode van doortrek, getalsterkte en gebruik van slaappleatsen. Gegevens over slaappleatsen liefst DIRECT doorgeven, in verband met tellingen.

II IJSVOGEL: P.L. Meininger, R. Kwak, T. Heijnen.
(III GROTE GELE KWIKSTAART: " " "

Gegevens uit Zeeland, N.- en Z.- Holland en Utrecht;
P.L. Meininger, Grevelingenstraat 53 , Middelburg.

Overige gegevens: T.Heijnen, Jan Sluijtersweg 25 , Eindhoven.
Tel: 040-II4873.

Gevraagd: gegevens over verspreiding en biotoopkeus tijdens het broedseizoen (hiervoor zijn enquêteformulieren bij bovenstaande adressen verkrijgbaar), en waarnemingen uit de rest van het jaar, vanaf 1960, met name over 1975, '76, en 1977. Omtrent het creëren van kunstmatige nestgelegenheden voor de IJsvogel zijn eveneens bij bovengenoemde adressen gegevens verkrijgbaar. (Zie ook Het Vogeljaar 24 (4): 204-208).

IV GRAUWE GORS:R.Meijer, woonark "Aythya", Rivierdijk 2^a, Sliedrecht.

Tel: 01840-5245.

Gegevens over het voorkomen als broedvogel worden gevraagd, ook negatieve zijn van belang. Voorts waarnemingen uit trek-tijd en winter, vooral van wat grote groepen.

-o-

Bij alle waarnemingen wordt men verzocht de plaats van waarneming duidelijk te vermelden.

Dus: Naam van het gebied, de gemeente waartoe het behoort en, indien mogelijk

de afstand tussen het waarnemingsgebied en een dorp of stad globaal aangeven. Vaak wordt alleen de naam van het gebied aangegeven. De medewerker moet dan verzocht worden alsnog de gemeente te vermelden, daar de plaats waar de medewerker woont niet in de naaste omgeving van het gebied waaruit de gegevens komen, hoeft te zijn.

Namens de bewerkers,

B. Loos jr.

Minervaplein 5, Utrecht-2504

Tel: 030-514884.

-o-o-o-o-

ONDERZOEK NAAR HET VOORKOMEN VAN DE REGENWULP IN NEDERLAND.

In Nederland staat de Regenwulp bekend als kusttrekker. Door recente onderzoeken is aan het licht gekomen dat dit niet juist is; de Regenwulp trekt mssaal door in het binnenland, vooral in het voorjaar.

De resultaten van het onderzoek in het binnenland is aanleiding geweest tot het aanvatten van het onderzoek naar het voorkomen van de Regenwulp in geheel Nederland.

De Regenwulp wordt soms, vanwege de sterke gelijkenis met de wulp, over het hoofd gezien; het is een "geheimzinnige" doortrekker en vertoont in een aantal gevallen totaal afwijkende gedragingen in vergelijking met andere steltlopersoorten.

Dank zij veldonderzoekingen, ontvangen informatie en enig literatuuronderzoek is het voorkomen in grote lijnen bekend.

In het voorjaar vliegen de meeste vogels van het gebied België/Noord-Brabant via het wadden van Nederland naar Friesland/Drenthe. In zowel het eerstgenoemde- als het laatstgenoemde gebied worden regelmatig tellingen gehouden van vogels die zich voor de nacht verzamelen op een aantal slaappleatsen. Op één van de georganiseerde simultaantellingen (30-4-1976) werden totaal 23.500 exx. geteld.

In het najaar is de situatie anders. De Regenwulp wordt dan in grotere getale gezien in het waddegebied en in Friesland, in mindere mate in Drenthe, elders in het binnenland en langs de kust. In Noord-Brabant/België wordt in deze periode de Regenwulp sporadisch opgemerkt.

VOOR U GELEZEN.

«SAMENSTELLING: JAN WOUTERS.»

Koolmees
Parus major.

VOOR U GELEZEN.

In Journal für Ornithologie II7, Heft 2 (april 1976):

Het nest van het Goudhaantje en het Vuurgoudhaantje bestaat uit drie lagen: een buitenlaag van spinrag, mos en korstmossen, een middenlaag van mossen en bij het Goudhaantje ook korstmossen, en een binnenlaag van veren en haren. Nesten uit het hooggebergte hebben een dikkere middenlaag dan nesten uit lagere streken. Het bouwen van een nest duurt \pm 20 dagen. De nestbouw van beide soorten Goudhaantjes werd bestudeerd bij vogels in een volièrre. Het bleek dat beide soorten in nestgedrag veel op elkaar leken. Het belangrijkste verschil is dat de mannetjes van het Vuurgoudhaantje niet meehelpen bij de nestbouw en die van het Goudhaantje wel.

Bij een onderzoek naar de voedselkeuze van de tuinfluiter, zwartkop, roodborst, merel en ringmus bleek dat de eerste vier soorten steeds dierlijk voedsel prefereerden. De ringmus had een voorkeur voor plantaardig voedsel (zaden) en de zwartkoppen die meestal dierlijk voedsel kozen, hadden tijdelijk een voorkeur voor plantaardig voedsel (bessen van de vuilboom: *Frangula alnus*). Voor de proeven werden zowel met de hand opgefokte als gevangen vogels gebruikt.

Tuinfluiters bleven zich, bij alleen dierlijke voeding en vitaminetoegift, gedurende 9 maanden normaal gedragen. Tuinfluiter, zwartkop, roodborst en merel daalden sterk in lichaamsgewicht bij alleen plantaardige voeding, zoals bessen en vlezige vruchten. Hoewel de voedselopname sterk toenam, moesten deze proeven na 4 dagen gestaakt worden omdat de vogels anders dood zouden gaan.

Voerde men wat meelwormen bij dan werd de gewichtsdaling tot staan gebracht. Voor de tuinfluiter was hiervoor 3 gram meelwormen nodig (16 % van het lichaamsgewicht), voor de roodborst ook 3 gram (19 % van het lichaamsgewicht), en voor de merel 2-3 gram (3-4 %). Hieruit blijkt dat deze soorten (behalve de ringmus) per sé dierlijk voedsel nodig hebben. Het aanleggen van een vetvoorraad in de trektijd kan alleen gebeuren door extra veel dierlijk voedsel te eten. Dit is in tegenspraak met theorieën dat sommige insectenetende vogels zich vóór de trek vet zouden eten aan bramen, vlierbessen enz. Toch kan het belang van besdragende planten groot zijn voor genoemde soorten omdat in tijden van voedselschaarste (dierlijk) door het eten van bessen maar weinig dierlijk voedsel

nodig is.

Tot slot een opmerking: Misschie zouden deze soorten toch wel met alleen plantaardig voedsel toe hebben gekund, als ze ook zaden tot hun beschikking hadden gehad. Het is een zwakke plek in dit overigens "gründliche" onderzoek dat dit bij deze proeven niet is geprobeerd.

De voeding en voedselkeuze van de Oehoe werd bestudeerd door middel van het uitpluizen van braakballen. Het betrof een populatie in Zuid-Duitsland (Fränkischen Alb) waarbij materiaal verzameld werd van 52 territoria in de jaren '69 - '73.

Prooidieren die in de grootste aantallen voorkwamen waren:

Egel, veldmuis, rat, haas en patrijs. De haas, egel en rat vormden samen al meer dan 50 % van het totale prooigewicht. De prooidieren die het regelmatigste bij alle paren werden gevonden waren: patrijs, ransuil, veldmuis, postduif, haas, egel, en rat nl. bij meer dan 90 % van de territoria.

In dezelfde braakbal werden soms resten gevonden van dieren uit verschillende biotopen, wat er op wijst dat een oehoe in een voedselvlucht meerdere biotopen bezoekt.

Afhankelijk van de situatie is een oehoe generalist (pakt allerlei prooidieren) of min of meer een specialist (pakt vooral één soort prooi).

Deze mogelijkheid om de voedselkeuze aan te passen aan het aanbod is belangrijk voor de oehoe omdat hij vrij veel voedsel nodig heeft en erg plaatsgetrouw is.

In: Limosa 49 afl. I - 2 (1976).

In deze aflevering staan alleen maar Nederlandstalige artikelen, dus voor iedereen leesbaar.

Toch wil ik wijzen op het interessante artikel van Feijen :

Over het voedsel, het voorkomen en de achteruitgang van de Roek (*Corvus frugilegus*) in Nederland.

Daarin wordt een hele serie onderzoekingen over het voedsel van de roek op een rijtje gezet en dit wordt bediscussieerd in het licht van het nut of de schadelijkheid van de roek.

Verder worden enkele gegevens vermeld over de populatiedynamica (verloop van de aantallen individuen in een populatie ten gevolge van geboorte en sterfte). Daarna volgt een schrikbarend relaas over het voorkomen en bestrijding van de roek in elf landen, waarna ook Nederland aan de beurt komt.

Tot slot enkele konklusies hierover:

Van 1944 - 1970 is het roekenbestand 80 % achteruitgegaan, ten westen van de lijn Breda-Amsterdam is de roek als broedvogel nagenoeg verdwenen. In vier jaar tijd, Van 1967 - 1970, nam het aantal broedgevallen af met 25 % tot 10.000. Deze achteruitgang is voor een belangrijk deel te wijten aan vervolgingen door de mens.

Verder staat er een zeer lezenswaardig artikel in over de herfsttrek van Goudhaan en Taigaboomkruiper in 1972. In dat jaar waren er enorme aantallen goudhaantjes in Nederland; dit ging samen met een aantal waarnemingen van de taigaboomkruiper (*Certhia familiaris*, voorheen kortsnavelboomkruiper). Vangstgegevens van dat jaar worden vergeleken met die van andere jaren en andere gebieden. Verder wordt er getracht een verklaring te vinden voor de grote aantallen goudhaantjes en een verband verondersteld tussen deze en de invasie van taigaboomkruipers.

In de Korte Mededelingen een rapportering van een broedgeval van de goudplevier in Brabant in 1974.

In: Watervogels Ie jaargang nr. 3 (okt. 1976).

"Watervogels" is een nieuw tijdschrift dat probeert de activiteiten van vooral amateur-ornithologen die zich bezighouden met onderzoek van watervogels te stimuleren.

In dit nummer een bijdrage over moeilijkheden bij het bepalen van het percentage eerstejaars vogels bij wilde ganzen. Het percentage eerstjaars bij in ons land overwinterende ganzen is een maat voor het broedsucces in de voorbije zomer. Door zomaar te tellen kunnen schattingen van dat eerstejaarspercentage erg afwijken van het werkelijke. De schrijver doet een methode aan de hand om dit te voorkomen.

De rest van dit nummer is gevuld met een artikel over de betekenis van het IJsselmeergebied voor overwinterende watervogels. Hierin worden de

resultaten uitgewerkt van tellingen van 1961 - 1975, die langs de hele IJsselmeerkust en de randmeren werden uitgevoerd. Het blijkt dat voor vrijwel alle overwinterende soorten het IJsselmeergebied als internationaal belangrijk kan worden beschouwd. Dit betekent dat er meer dan 1 % van de hele NW-Europese populatie van die soorten overwintert.

Het artikel is verder nog voorzien van verspreidingskaartjes van de watervogels in het IJsselmeergebied in de winter.

Samenvattend kan ik zeggen dat " Watervogels " een tijdschrift is waarin goede artikelen verschijnen over vogels die wij hier, in de vrij waterarme Kempen, niet altijd tegenkomen.

Voor geïnteresseerden zeer zeker aan te bevelen. "Watervogels" verschijnt vier keer per jaar.

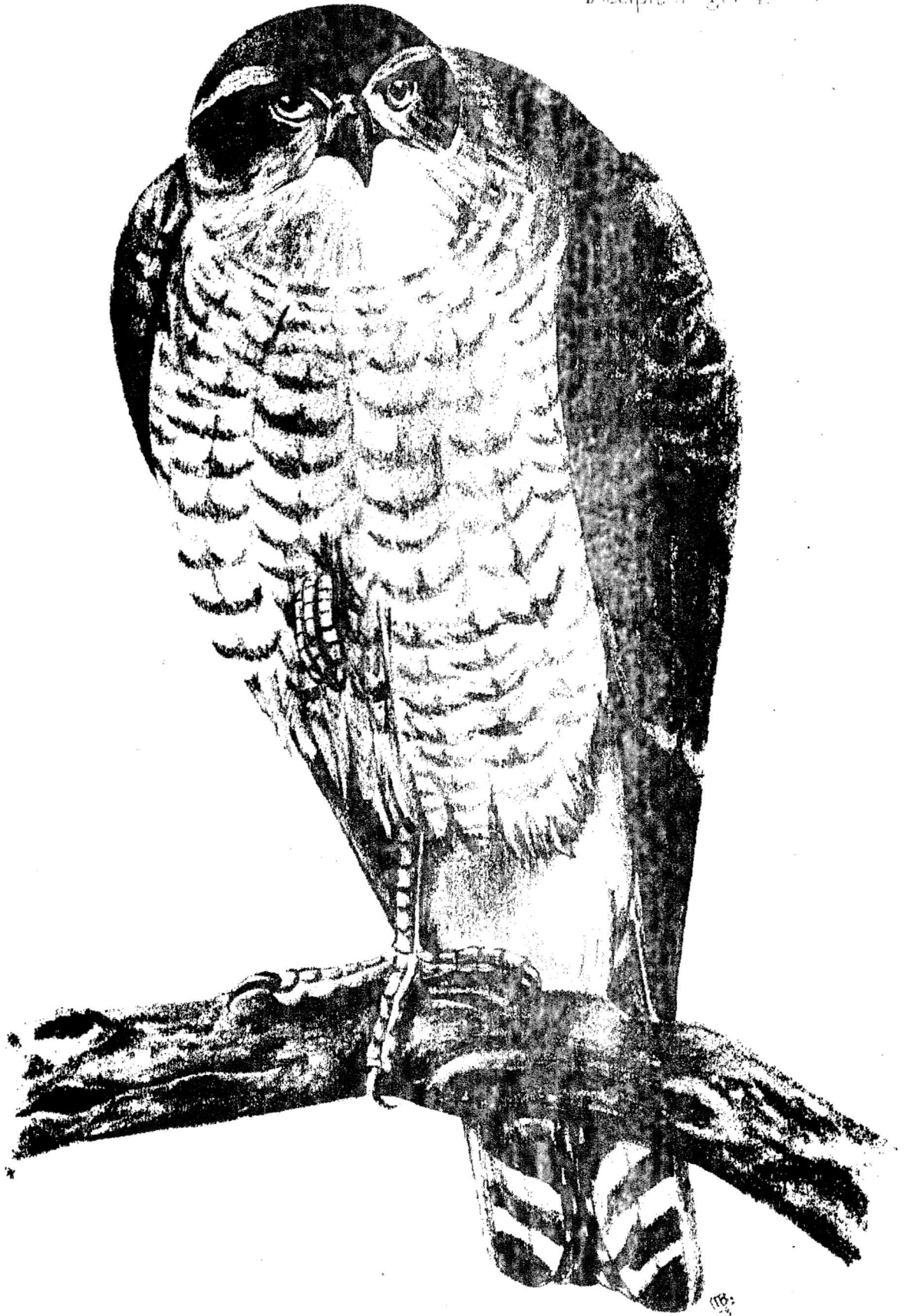
Men kan zich abonneren door overmaking van f12,- op giro 3584828 ten name van Redacteur Watervogels te Alkmaar.

Ook de reeds verschenen nummers zijn nog los verkrijgbaar door f3,- over te maken per nummer op hetzelfde gironummer ondervermelding van het gewenste.

Jan Wouters.

Hawaii

Accipiter gentilis

178

EXCURSIEVERSLAG:

Goeree- Overflakkee en Voorne.

Op 17 januari, 's morgens ontzettend vroeg, vertrokken Jos Jaspers, Paul Dobbelaar, Tom Heijnen en uw nieuw-bakken voorzitter uit Eindhoven, richting Goeree-Overflakkee.

De bedoeling was om vóór zonsopgang de Ventjagersplaten te bereiken om de uittocht der ganzen te kunnen aanschouwen. Om 8.15 uur waren we daar, evenals een kolossale, uiterst gure regenbui. Maar de ganzen hebben we gezien! Enkele duizenden Grauwe en Kolganzen en ongeveer 150 Brandganzen en Kleine Rietganzen. Deze slapen allemaal op de Ventjagersplaten en gaan dan fourageren op de Zuid-Hollandse eilenden. Ook zagen we enkele troepjes Brilduikers, wier rinkelend geluid tijdens het vliegen het sombere weer wat opvrolijkten. Geteisterd door regenvlagen verbleven we meer in de auto dan er buiten, zodat we waarschijnlijk niet alles opgemerkt hebben wat er zoal rondvloog en -stapte.

Wel: Grote Zaagbek, Zilver- en Goudplevier, Aalscholver, Kluut en nog wat van dat spul. De Slechtvalk, die vaak op de kolossale hoogspanningsmasten zou moeten zitten werd helaas niet gezien!

Toen we na ongeveer 1½ uur weer verder reden, was de regen al veel minder geworden. Halverwege de Ventjagers en Melissant ontdekte Paul een flinke troep Kolganzen op een akker en die werden even grondig bekeken. Een klein groepje ganzen, enigszins apart van de rest werden eerst uitgescholden voor Kleine Rietganzen, maar het was Tom (zich voortdurend bedienend van de telescoop) die opmerkte dat hij uitsluitend Kolganzen zag. Inderdaad waren het juveniele Kolganzen, die, zoals bekend, de kenmerkende witte kol missen! Bij Melissant, aan de Grevelingen werd even een uitstapje gemaakt naar de schorren, onderwijl voortdurend begeleid door het gegak van overvliegende Grauwe Ganzen.

Hier had ik bij eerdere gelegenheden nogal wat velduilen gezien, doch deze waren afwezig. Wel zagen we veel eenden waaronder Smient, Slobeend, Pijlstaart en een groepje van 12 Krakeenden. Een eenzame kievit en wat Bonte Strandlopers waren zo'n beetje de enige steltpieten

Verder op zeer grote afstand, zagen we zwanen maar de soort viel niet te bepalen. Het voortdurende "hoe, hoe", dat heel zachtjes tot ons doordrong, deed vermoeden dat het Kleine Zwanen waren. Bij het teruglopen naar de auto wikelde nog een Blauwe Kiekendief, een blauwe dame, voorbij.

We gingen nu op weg naar Voorne, maar bij het begin van de Haringvlietbrug, bij het Havenhoofd van Stellendam, stopten we nog even bij een grote plas. Hier zagen we honderden Smienten en wat Brilduikers, Dodaarzen, Wintertalingen en Grote Zaagbekken. Eén grote Zager stal de show, door in langzame vlucht over het water te scheren, waarbij zijn "boterbuik" prachtig oplichtte in het waterige zonnetje. Wat een fraaie eend!

Tom meende nog 2 oeverlopers te ontdekken en toen de rest dat wilde verifiëren, stootten we een Roerdomp op uit de rietkraag. Het waren overigens Bontjes.

Eenmaal op Voorne reden we onmiddellijk door naar Oostvoorne alwaar we verwacht werden door de opzichter Miedema. Helaas troffen we deze op dat ogenblik niet thuis. Bij de boulevard aangekomen wierpen we een langdurige blik over het Croene Strand, waar meestal Buizerden (soms ook een Ruigpoot), Waterrallen en Baardmannetjes te zien of te horen zijn. Inderdaad zagen we een 2-tal Buizerden en hoorden we het "kip-kip-kip-" van enkele Waterrallen. Helaas geen Baardmannetjes.

Van de Boulevard over het pad tussen de vochtige duindoornstrawolen (waar Cetti's zangers huizen!) naar de oevers van het Oostvoornse meer. Hier had ik Jos Strandleeuweriken en Sneeuwgorzen beloofd (om te fotograferen) en inderdaad waren de eerste vogeltjes die wij zagen een 6-tal Strandleeuweriken. Na enkele minuten genoten te hebben van hun fraaie pasteltinten, besloten Paul en Jos ze te fotograferen, althans pogingen in die richting te ondernemen. Tom en ik zouden verder het Meer verkennen,

Onze aandacht werd eerst getrokken door een groepje kleine fuutjes, dicht bij de oever: 7 Geoorde Futen, prachtige koddige beestjes met hun hoge "achtersteven". Wat verder op het water dreef een hele armada van gewone Futen, waartussen we ook nog wel kleine soorten Futen zagen, die door de grote afstand niet konden worden gedetermineerd. Wel zagen we op redelijke afstand heel duidelijk een Roodhalsfuut, dank zij de 20x telescoop. Ook Dodaarzen, Brilduikers, Wintertalingen en Smienten gaven acte de présence. De aantallen eenden alsook de soorten vielen toch wel tegen, ik had min of meer gehoopt op zeeëenden (Zwarte en Grote), eiders en misschien op IJseenden, allemaal soorten die regelmatig op dit Meer te zien zijn. Maar niets van dat alles, ook niet de Kleine Alk die we eind '74 hier zagen en die ook deze winter weer was gesignaleerd. Nu is dat dier niet groter dan een Spreeuw en haal die er maar eens even uit op zo'n grote plas!

Inmiddels was de wind gaan liggen en scheen zelfs het zonnetje! Hoera, dus! Bij het struinen door een riet- met lisdoddevegetatie stootten Tom en ik

plots op een zeer klein rietzangerachtig vogeltje. Duidelijk zagen we in de vlucht de korte, afgeronde staart en vleugels en de rossige stuit. Na hem nog 2 x opgepest te hebben, waarbij ook Tom hem nog eens mooi te zien kreeg werd ons vermoeden bevestigd: een Waaiersaarrietzanger! (Van oorsprong een mediterrane soort, evenals de Cetti's Zanger standvogel en evenals deze zich de laatste jaren uitbreidend naar het Noord-Westen. Heeft een zeer opvallende zangvlucht, waarbij hij voortdurend een scherp "zip" roept. Is 10 cm. klein, heeft een gestreepte kop, bruingestreepte rug en een korte afgeronde staart. De stuit is evenals bij de Rietzanger rossig, hetgeen vooral opvalt in de vlucht. Wordt sinds 1972 in Nederland waargenomen en heeft in 1975 gebroed.)

Opzichter Peter Miedema bevestigde later dat het vogeltje daar al enkele jaren is waargenomen. Hiermee is Oostvoorne misschien wel de enige plaats in Nederland waar zowel Cetti's Zanger als Waaiersaarrietzanger ('n mond vol) voorkomen!

Opgetogen togen we weer naar Jos en Paul, die wel enkele foto's hadden kunnen maken, doch van grote afstand. Maar zij waren natuurlijk niet ontevreden, want ze hadden de Strandleeuweriken prachtig gezien.

Van de verwachte Sneeuwgorzen werd weinig gezien, éénmaal hoorden Tom en ik het melodieuze "tsiu" van een overvliegend exemplaar.

We zijn nog even over de Maasvlakte gereden, waar je niets meer merkt van het vroegere natuurreserveaat "De Beer", één der mooiste en vogelrijkste van Europa. Slechts in de trektijd herinneren de soortenrijkdom nog aan die vergane glorie.

Nu zagen we alleen hoogspanningsmasten, olieopslagplaatsen, overslagbedrijven en een electriciteitscentrale op een winderige zandvlakte!

Langs de kust noteerden we nog Eidereend en Middelste Zaagbek en een paar Drieteenstrandlopers.

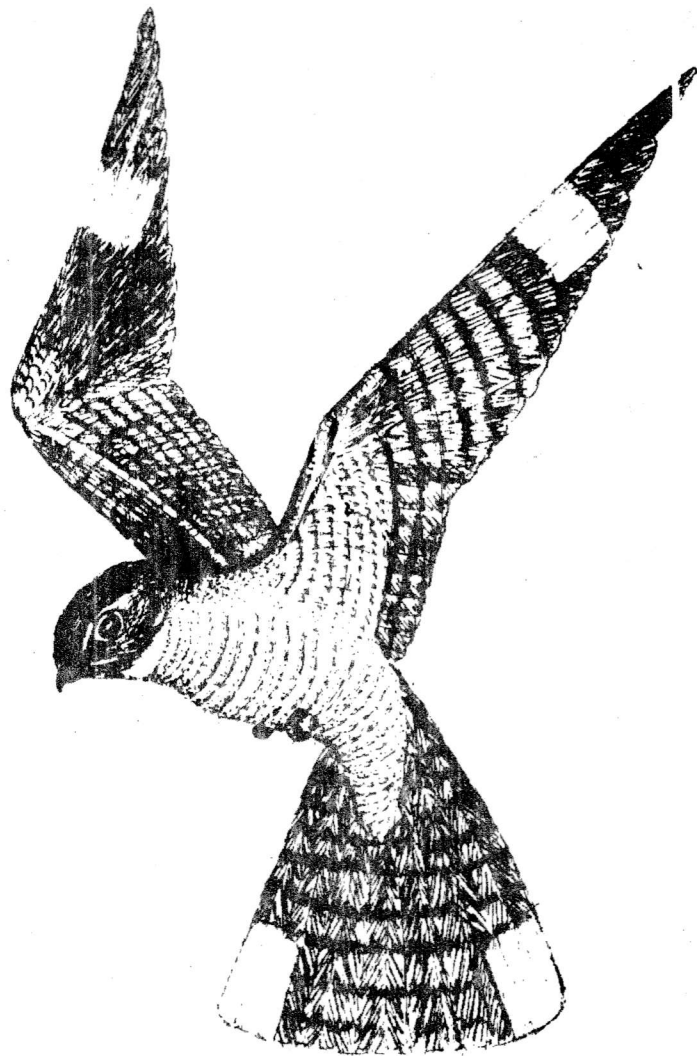
Op de terugweg genoten we in Middelharnis nog even van een paar heerlijke koppen snert en spraken af dit reisje nog eens over te doen, want het was een fantastische dag geweest! We zagen totaal 75 soorten en dat is voor een winterdag toch niet gek!

Peter Miedema speet het zeer dat wij hem niet meer hadden gezien, maar hij beloofde ons in het voorjaar rond te leiden in de duinen van Oostvoorne, die qua vegetatie en vogelrijkdom onvergelijkbaar zijn. Niet voor niets worden ze vaak "de mooiste duinen van de wereld" genoemd!

Frank Neijts.

De Boekenrubriek.

Door Maarten Manders

Ontdek de

Veluwe.

Veel natuurbeschermers denken wel eens, in een neerslachtige bui, waar doen we het nog voor, al die moeite om dat beetje natuur dat we nog hebben te bewaren. Is het al die moeite wel waard? "Ontdek de Veluwe" laat ons zien dat er nog natuur is in Nederland dat het waard is beschermd te worden.

"Ontdek de Veluwe" is een prachtig boekwerk over één van Nederlands rijkste natuurgebieden.

In het boek vindt U hoe de Veluwe is ontstaan. Welke sporen de mens er door de eeuwen heen heeft achtergelaten. maar vooral : wat er aan planten- en dierenleven nog allemaal op de Veluwe te vinden is.

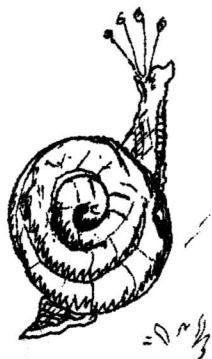

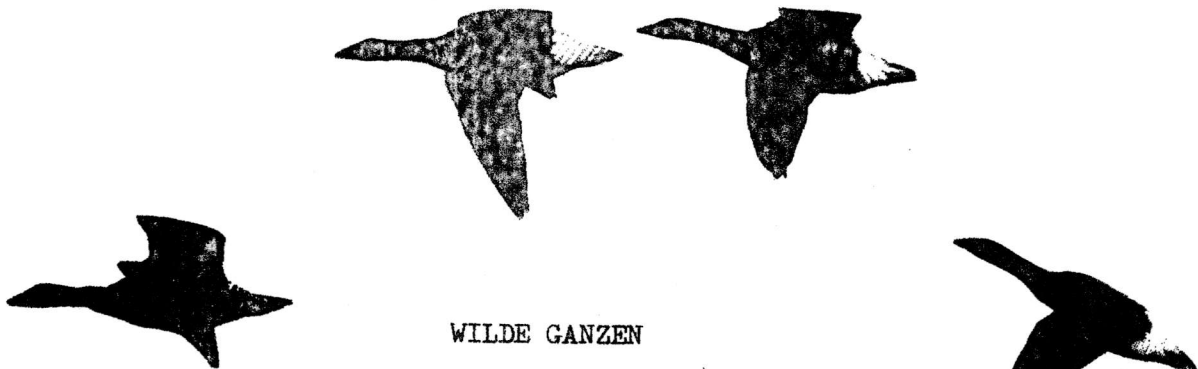
De samenstellers van dit mooie boek zijn :

De bekende illustrator en plantentekenaar Rein Westra , de fotografen Chiel Westra en Will H. van Schieveen en de twee auteurs Hein Schimmel, botanisch medewerker bij het Rijksinstituut voor natuurbeheer, en Sietzo Dijkhuizen, natuurpublicist.

Het boek is 24 x 28,5 groot, en bevat 288 pagina's vol kleurillustraties, kleurfoto's en indringend geschreven tekst.

WILDE GANZEN

IN NEDERLAND.

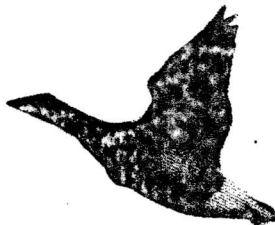
Dit boek is geschreven door Nederlands ganzenkenners bij uitstek, te weten: de heren Mr. T. Lebret, Th. Mulder (schreef o.a. De grutto in Nederland), J. Phillpona en A. Timmerman.

Dit boek handelt hoofdzakelijk over de ganzen die de winter in ons land doorbrengen. Toch zijn ook vele gegevens over broedgebied en winterkwartier elders in Europa in het boek verwerkt. Het boek vertelt dan ook niet alleen waar, wanneer en welke soorten er in Nederland te zien zijn, maar ook waar zij vandaan komen en naar toe gaan en over de achtergronden van hun aanwezigheid en hun gedrag.

In het hoofdstuk over ecologie en gedrag worden onderwerpen als de trek, dagindeling in het overwinteringsgebied, aantallen ganzen in ons land, de draagkracht van de ganzengebieden, de opbouw van de ganzenbevolking en de plaats van de ganzen in het ecosysteem uitvoerig behandeld.

Vervolgens volgen uitvoerige beschrijvingen van : grauwe gans, kolgans, rietgans, kleine rietgans, rotgans, brandgans en enkele zeldzame soorten die sporadisch in ons land worden aangetroffen.

Na een hoofdstuk over de pleisterplaatsen volgt: "Ganzen en Mensen" waarin onderwerpen aan de orde komen: als bijgeloof, domesticatie, vangst, ganzenjacht, ganzen en landbouw, onderzoek,

tellen en fotograferen, inrichting en beheer van ganzen-pleisterplaatsen en tot slot : Wilde ganzen als broedvogels.....

ook in Nederland !

Een groot voordeel van dit boek vind ik de duidelijke, voor ieder gemakkelijk te lezen tekst.

Jammer is dat het boek door de vele foto's onnodig duur is gemaakt.

Prijs: f 39,50 Voor leden van Vogelbescherming is het boek te krijgen voor f 30,- plus f 5,- verzendkosten.

Wolfgang Makatsch

Die Eier der Vögel Mitteleuropas

Dit is een modern boek over het broeden van alle Europese vogels. De in 1910 en 1912 verschenen boeken "Eggs of the Birds of Europe" van H.E. Dresser en "Die Eier der Vögel Mitteleuropas" van Dr. E.Rey, zijn reeds lang uitverkocht. Bovendien was de inhoud van deze boeken beperkt tot het weergeven van de beschrijving van de nestplaatsen, nesten en eieren. Dit boek echter, bevat de volledige informatie over de biologie van alle, in Europa broedende vogels, helder en duidelijk weergegeven.

Deze uitgave is tevens een platen-atlas van de vogels van Europa, omdat bijna alle in Europa broedende vogels worden afgebeeld.

De verbredingsgebieden van de Europese broedvogels worden in kaart weergegeven. Dit werk kan tevens gezien worden als determineergids van de eieren van de in Europa broedende vogels. Op 66 bladzijden staan de eieren in kleur en op ware grootte afgebeeld.

Meer dan 80 ornithologen uit 12 landen hebben hun beste opnamen (afbeeldingen) voor dit boek ter beschikking gesteld, hierdoor is dit boek een gemeenschappelijk Europees werk geworden.

In 1977 verschijnt het deel waarin de eieren van de zangvogels behandeld worden.

Prijs gebonden: f 125,- (onvertaald)

Auteur: Wolfgang Makatsch.

Maarten Manders.

NATUURVERVALSING.

Het begrip natuurvervalsing is zeer uitgebreid en al erg oud. In de vroegste tijden heeft de mens reeds in de natuurlijke orde ingegrepen, heeft planten en dieren overgeplaatst van het ene landschap naar het andere, vaak uit verre streken ingevoerd. Dit proces gaat nog altijd door; nog steeds worden buitenlandse planten en dieren in onze woongebieden op grote of kleine schaal geïmporteerd. De laatste jaren ziet men nogal eens de typische parkietplant (*Asclepias cornuta*), die door vakantiegangers uit Zuid-Europa is meegebracht. Evenementen als de kruistochten en andere oorlogen hebben een macht van nieuwe planten en dieren in onze streken opgeleverd. Als onze klimaatsfactoren voor die nieuwelingen acceptabel zijn, "doen" ze het hier en na verloop van tijd weten we niet beter meer of ze behoren tot onze flora en fauna.

Niet altijd heeft de mens bij die verplaatsingen rechtstreeks een rol gespeeld. Onder dit hoofdstuk vallen ook de z.g. adventiefplanten, die o.a. door verkeersmiddelen in een ander milieu terecht komen. Het Pothoofd te Deventer, waar vroeger een meelfabriek stond, heeft in deze naam gemaakt. Op dat terrein verschenen allerlei vreemde planten, waardoor deze adventieven ook wel pothoofdplanten genoemd worden.

We mogen veilig aannemen, dat meer dan de helft van onze flora van oorsprong niet inheems is en verschillende daarvan zijn betrekkelijk nog nieuwelingen. Het lastige knopkruid, dat tegenwoordig zo uitermate veelvuldig als onkruid voorkomt, is pas honderd jaar geleden uit Zuid-Amerika hier gepenetreerd. Een zelfde voorbeeld uit die tijd betreft het waterpest, waar hier nu ook sommige sloten door dicht groeiden. Er zouden nog heel wat identieke gevallen van adventief- of pothoofdplanten aan te halen zijn.

We spreken van natuurvervalsing in strikte zin als men eigenmachtig en zonder voorkennis en medewerking van wetenschappelijke instanties planten en dieren van het ene landschap naar een ander overbrengen. Velen maken zich daar met de allerbeste bedoelingen aan schuldig. Maar men begrijpt wel, dat een enigszins nauwkeurige verspreidingskaart van onze flora en fauna onmogelijk wordt als iedereen op eigen gezag hier aan het schaken gaat. Zo was het mij een raadsel, toen een tiental jaren geleden op de Oirschotse heide een adder gevangen werd. Op geen enkele reptielenkaart kwam dit areaal voor. Twee jaren nadien kwam de oplossing, doordat een vakantieganger vanuit Frankrijk zo'n exemplaar had meegebracht en dit na verloop van enige tijd maar op de Oirschotse hei in vrijheid had gesteld.

Zoals gezegd, maakt menigeen zich daaraan wel eens schuldig. Ook ik zelf, zij het dan uit het oogpunt van natuurbehoud, heb me daaraan bezondigd. Er dienen in ieder geval de nodige voorzorgsmaatregelen genomen te worden in de vorm van het afwegen van de kansen van slagen en ter voorkoming van catastrofes. De overbekende konijnenplaag in Australië is daar een duidelijk bewijs voor. Een plant of dier stelt nu eenmaal strikte en onvermoede eisen aan het leefmilieu.

Wederom een tiental jaren geleden hebben wij dat op typische en niet mis te verstane wijze ervaren. Er lag toen benoorden Eindhoven een uniek natuurterreintje met voor onze streken zeldzame planten als *parnassia*, wintergroen, verschillende orchideeënsoorten, ogentroost, duizendguldenkruid, vleugeltjesbloem, wolfsklauw enz. Door de nabijheid van waterpartijen met weelderige begroeiing was het terrein ook aantrekkelijk voor allerlei moeras- en rietvogels, tot zelfs de ijsvogel toe. Op drogere gedeelten kwamen opvallend veel mierenkolonies voor van *Lasius niger*, *Formica sanguinea* en *myrmica*'s. In dezelfde omgeving hadden graafwespen en mierenleeuwen hun domein. In één woord: dit ongerept stukje natuur, dat we naar een gelijknamig stroompje dat er langs liep "Eckersrijt" genoemd hadden, was een uitgelezen gelegenheid voor een natuurminnaar om een middag zijn genoegens bot te vieren. Het enige nadeel was op bepaalde tijden de penetrante lucht van de destructor, waar het zeer kort bij gelegen was. Maar dat namen we bij die rijkdom aan flora en fauna op de koop toe.

Een jaar tevoren kreeg ik van de eigenaar van de steenfabriek te horen, dat er aan deze schoonheid toch een einde zou komen, omdat er in dit gebied de onderliggende leemlagen weggegraven zouden worden, daar in de blendende gronden de leem als grondstof voor zijn fabriek uitgeput was: Dit was vanzelfsprekend zijn goed recht, omdat hij voor dit doel "ons natuurgebied" in quarantaine had gehouden. Maar dit impliceerde toch, dat een prachtig stukje natuur verloren zou gaan, wijl leemexploitatie vereist, dat de bovenlaag weggebulldozerd wordt.

Om te redden, wat er zo mogelijk nog te redden was, had ik het plan opgevat tijdens de herfstvakantie met enige jongelui enkele waardevolle planten over te brengen naar een ander, volgens mij, soortgelijk gebied, waar deze planten niet voorkwamen. Het was niet tot mij doorgedrongen, dat dit ontbreken zijn oorzaak wel zou hebben.

Op het nieuwe terrein bij Soeterbeeck leken de omstandigheden uiterlijk identiek met die van het verdwijnende areaal. Op summiere wijze had ik met lakmoes zelfs de zuurgraad van de bodem aldaar getest en ook dat klopte ogenschijnlijk. Van de parnassia, het wintergroen, de gevlekte- en de nachtorchis en de ogentroost hadden we een honderd exemplaren voorzichtig in polletjes uitgestoken, afzonderlijk in builtjes geplaatst en overgebracht.

Maar de levensomstandigheden in het nieuwe milieu waren blijkbaar toch niet acceptabel voor deze planten, want het volgend jaar vond ik van deze vijfhonderd emigranten op enige afstand verwijderd van de omgeving, waar wij ze gepoot hadden, alleen enkele nieuwe exemplaren van de pyrola, het wintergroen, maar de rest had het laten afweten!

Drie jaren later trof ik er nog wél een eenzame nachtorchis in een slootkant langs een wei, waar ik ze evenmin verwacht had.

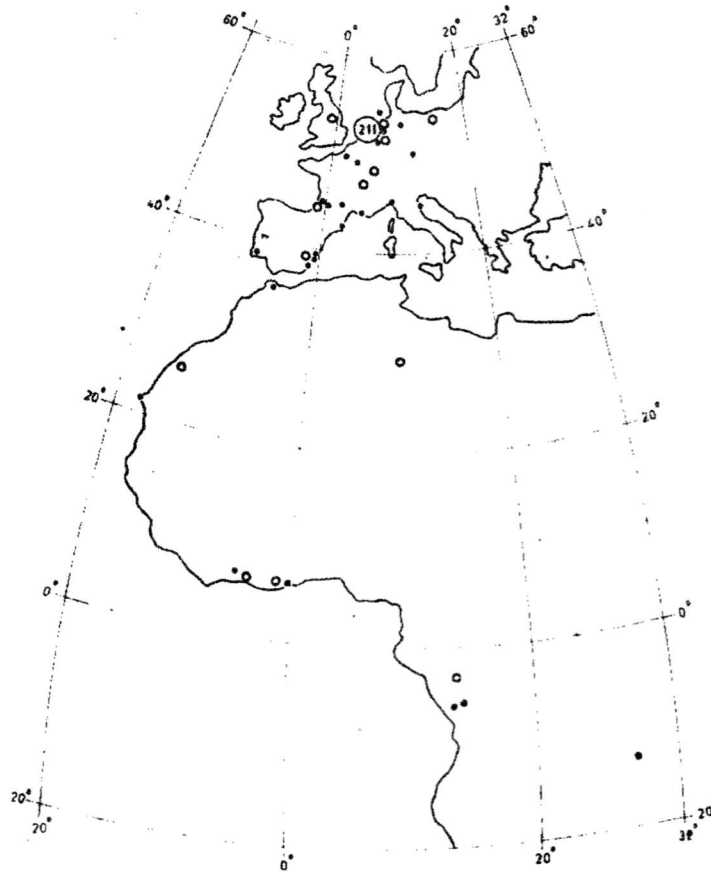
Hieruit blijkt wel duidelijk, dat deze vorm van "natuur-vervalsing" - zij het dan met de allerbeste bedoelingen - nog niet zo eenvoudig is en dat zelfs planten voorwaarden stellen aan de bodem en daarbij op hun manier dus nog kieskeurig zijn ook !

Op tekorten in hun milieu reageren zij even abrupt als op vreemde elementen, die in een biotoop worden ingevoerd. Daarom zijn toxicologische middelen de veel gewraakte landbouwvergiften, zo funest. Dit zijn steeds a-natuurlijke elementen ! Al is men dan tegenwoordig in staat ze selectief te maken, het gezonde en natuurlijke ecosysteem, het natuurlijke verband en de evenwichtige orde tussen de samenlevende organismen, wordt ontegenzeggelijk verstoord, wat een verarming en een verlies betekent voor onze flora en fauna.

Fr. Simon Deltour,

Frankrijkstraat

Eindhoven.

BOERENZWALUW — *Hirundo rustica* 1911—1966

- geringd als P (pullus), ringed as pullus 213
- geringd als V (olgroeid), ringed as full-grown 36

Geringd. ringed	P	V	Tot.	Maximum leeftijd, age 5j+9m+29d
1911-1956	—	—	18.348	Maximum afstand, distance 7664 km
1957-1966	27.302	9.855	37.157	Gemiddelde jaarlijkse sterfte van 90 P, begindatum 1 sept. 61%
			55.505	Mean annual mortality, based on 90 P, initial date 1 Sept. 61%
Teruggemeld, recovered			249 (0.45%)	

Terugmeldingen van als P en V geringde vogels. Recoveries of birds ringed as P and V.

	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	Tot	X	()	D	R
Ne	27	31	54	30	1		1			1	9	38	192	87	44	34	27
Ge	1		2									4	7	5	2		
Po		1											1	1			
Br				1									1			1	
Be		1	5	8	1						3	1	19	3	10	3	3
Fr				3	4		1					2	10	5	3		2
Ib				3	2								5			1	4
It												2	2	1	1		
Afr. 20-40° N					2					1		1	4	2		1	1
Afr. 0-20° N						1	1	1		1			4	1	1		2
Afr. 0-20° S					1	2	1						4		1		3
	28	33	61	45	11	3	4	1	—	3	14	46	249	105	62	40	42

PUBLICATIE
VOGELSTUDIEGROEP
MIDDEN BRABANT

No. 1 - 1961

**De Geoorde fuut (*Podiceps caspicus*)
als Nederlandse broedvogel**

A. B. L. M. WITTGEN.

De steeds zeldzamer wordende verschijning van de Geoorde fuut als broedvogel in Nederland was de voornaamste aanleiding tot het schrijven van dit artikeltje. Tevens speelde hierbij de gedachte mee, dat het bepaald van nut zou kunnen zijn ook in bredere kring de aandacht te vestigen op de zwakke en uiterst kwetsbare positie waarin de Geoorde fuut vooral de laatste vijf jaren is komen te verkeren. De afbrokkeling van de populatie in Nederland is evenwel niet uitsluitend een symptoom van de laatste vijf jaren. De van de Geoorde fuut bekend zijnde regelmatig optredende sterke fluctuaties in de jaarlijkse totale populatie mogen wel-

licht een belemmering zijn geweest om de geleidelijke afbrokkeling van de populatie duidelijk aan het licht te brengen. dit neemt echter niet weg dat bij reconstructie van de jaarlijkse broedresultaten zich reeds in het begin van het laatste decennium een geleidelijke daling begon af te tekenen, welke eerst de aandacht kreeg toen dit proces zich sinds 1956 in versneld tempo voortzette. Deskundig ingrijpen en een afdoende bescherming van de laatste broedplaatsen zijn daarom beslist noodzakelijk wil men het prachtige Geoorde fuutje voor Nederland behouden.

Tot vóór 1918 was de Geoorde fuut als

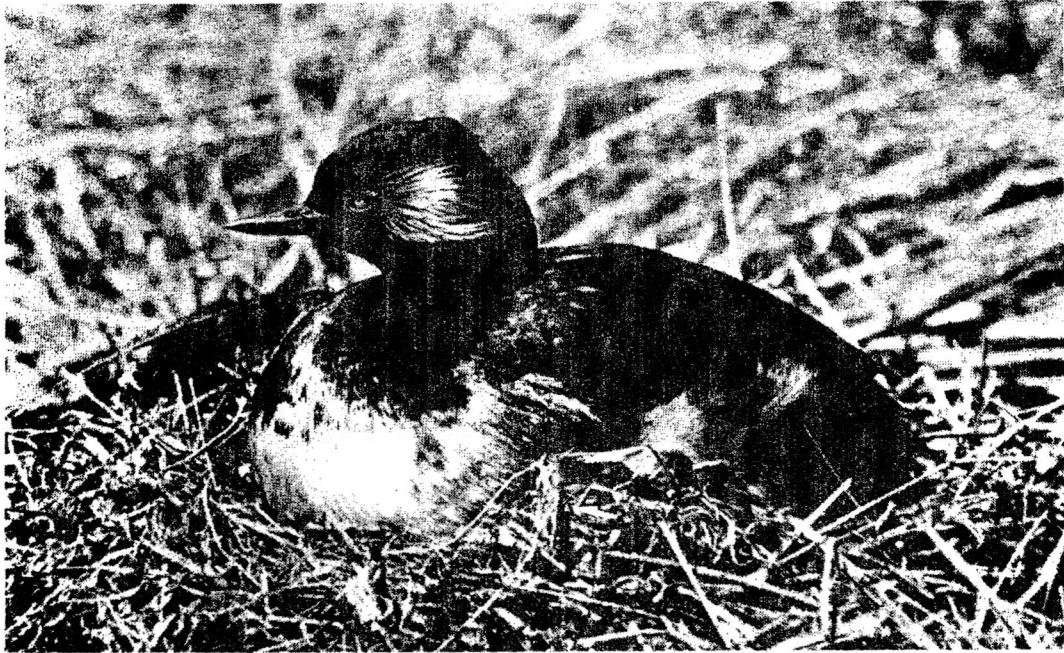

Fig. 1. Geoorde fuut, broedend; mei 1959. Het Goor, Esbeek NB.

broedvogel praktisch onbekend. Alleen Crommelin vermeldt voor 1866 een broedgeval voor Zuidholland, terwijl Kroller in 1888 een broedgeval in Noordbrabant constateerde.

In 1918 vond er een invasie in Nederland plaats. Verspreid over het land werden toen verscheidene paartjes gezien die met succes jongen groot brachten. Deze invasie kwam niet onverwacht, daar ze precies bleek te passen in het kader van de in die tijd juist geconstateerde uitbreiding van het broedareal van de Geoorde fuut vanuit Oost-Europa in westelijke en noordwestelijke richting.

Deze verschuiving van het broedareal — dus niet zo zeer een uitbreiding — was het gevolg van de geleidelijke uitdroging van de geoorde-futenbroedplaatsen in Oost-Europa onder invloed van een klimaatverandering (Dr. O. Kalela, Prof. K. H. Voous). De expansie in westelijke

richting voltrok zich kennelijk sprongsgewijze gezien de t.o.v. Nederland vroege vestiging van de Geoorde fuut op de Britse eilanden en wel in Wales, waar de soort reeds in 1904 broedend werd aangetroffen. In 1911 volgen de Baltische landen, terwijl de kolonisatie van Ierland zich in 1915 voltrok. In 1918, zoals eerder vermeld, vestigde de Geoorde fuut zich in Nederland om dan in 1919 reeds als broedvogel in Zweden op te duiken.

Na 1918 volgde een verdere kolonisatie van Nederland en broedde de soort vrij spoedig reeds op vele plaatsen. Plaatsen waar de Geoorde fuut tot broeden kwam waren o.a. Ankeveen, Naardermeer, de Hatertse vennen, verschillende veenplassen in Drente, de Muy op Texel, Schellinkhout, Valkenswaard, Astense Peel en naar alle waarschijnlijkheid ook bij Winterswijk en Nieuwkoop. Al de bovengenoemde plaatsen bleken slechts tijdelijke

vestigingen te zijn en hadden voor de Nederlandse geoorde-futenpopulatie als zodanig dus weinig betekenis.

Belangrijker waren de terreinen bij Esbeek-Lage Mierde in Noordbrabant, het Leersumse Veld, de Laarder Wasmeren en het Grote Meer nabij Ossendrecht. Dit waren de terreinen waar zich de Nederlandse geoorde-futenpopulatie concentreerde. Op deze terreinen kwam de Geoorde fuut dan ook regelmatig tot kolonievorming welke tot soms indrukwekkende aantallen konden oplopen.

Opmerkelijk waren de bijzonder grote populaties op deze terreinen gedurende de jaren 1940-1945 en de eerste na-oorlogse jaren. Zo vermeldde Prof. G. J. van Oordt dat er in 1942 op de Laarder Wasmeren een zeer grote kolonie gevonden was. Te Ossendrecht zagen wij vooral na 1945 een bijzonder indrukwekkende toename. In 1947 werden liefst ongeveer 20 nesten gevonden. Ook de enorm hoge populatie in het prachtige natuureservaat Het Goor en de Flaes van het landgoed „de Utrecht” onder Esbeek-Lage Mierde wees er op dat er zich in de Europese geoorde-futenpopulaties veranderingen voltrokken. Uitgaande van slechts 5 paar in 1940 liep het aantal paren zeer snel op tot ongeveer 15 in 1943 en 1945. In 1946 vinden wij, bv. voor dit terrein in *Ardea 38* de volgende gegevens: In totaal 15-20 paar. Op 9 mei wordt het eerste 4-legsel gevonden, op 9 juni 1 paar met 3 jongen en tevens een nest met 2 onbebroede eieren. Op 9 en 10 juni worden liefst 7 zwaar bebroede legsels (4×3 en 3×4 eieren) en 1 paar met 4 jongen, op 27 juni 7 paar met ieder 2 jongen aangetroffen. In 1947 zijn er zelfs 30 broedparen.

Naar de mogelijke oorzaken van deze onverwachte geweldige groei van de Nederlandse populatie kan nu nog slechts

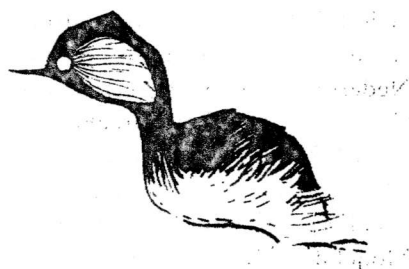

Fig. 2. Het karakteristieke „opschudden” van de Geoorde fuut.

gegist worden. Naast de verdergaande uitdroging van Oost-Europa (???) zou verder mogelijk gezocht moeten worden in de richting van de toenmalige oorlogshandelingen, welke elders in Europa plaats grepen en een toenemende verontrusting veroorzaakte ook in voor Geoorde futen geschikte broedterreinen, waardoor deze (tijdelijk?) verlaten werden. Doorredenerend in dit verband is de voortgezette „hoogconjunctuur” in de eerste na-oorlogse jaren logisch te verklaren als een natuurlijk gevolg van het grotere aantal jongen dat tijdens de periode 1942-45 op onze broedterreinen werd groot gebracht en in de jaren 1946, 1947 enz. nog naar de „ouderlijke” broedplaatsen terug keerde. In de volgende jaren werd het natuurlijke evenwicht langzamerhand hersteld en werden de oude broedplaatsen in Duitsland en elders weer door de oorspronkelijke populatie bevolkt.

In de jaren 1942-1947 werden ook elders in Nederland buiten de vier belangrijkste terreinen Geoorde futen geobserveerd welke tot broeden kwamen, o.a. te Schellinkhout, en werden oude reeds lang verlaten broedterreinen plotseling weer bezet al was dit maar voor een enkel jaar, zoals dit bv. het geval was met de Astense Peel waar het laatste broedgeval in 1933 was geconstateerd (3 p.) en nu in 1945 4 nesten gevonden werden.

Sedert het begin van de vijftiger jaren is om deels onverklaarbare reden de totale Nederlandse populatie teruggelopen. Het Grote Meer te Ossendrecht gaf in de jaren 1952 en 1953 nog even een uitzonderlijke piek te zien in het aantal broedparen (beide jaren ongeveer 30 p. aanwezig). Mogelijk betrof het hier een van die merkwuurlijke fluctuaties welke bij de Geoorde fuut meer waargenomen zijn.

Zoals al eerder vermeld vond na 1955 de achteruitgang in een dergelijk versneld tempo plaats, dat men zich allerwege zorgen begon te maken over de toekomstige ontwikkeling van deze soort als broedvogel in Nederland. Prof. van Oordt, een van degenen die de invasie van 1918 van nabij konden meemaken, liet een waarschuwend geluid horen. Ook Prof. Dr. K. H. Voous pleitte in een lezing, in mei 1956 voor de Nederlandse Ornithologische Vereniging gehouden, betreffende „Urgentie en richting van de Vogelbescherming in Nederland uit zoögeografische overwegingen” voor het behoud van de sporadisch in Nederland broedende fuut. Gezien het uiterst kwetsbare biotoop was de bescherming van deze soort niet alleen wenselijk maar ook beslist noodzakelijk wilde men het voortbestaan van een redelijke populatie in Nederland verzekeren. Het verdwijnen van de soort uit Nederland zou zeer te betreuren zijn.

Dat dit gevaar niet denkbeeldig was bleek in de jaren 1956 en volgende. Na 1956

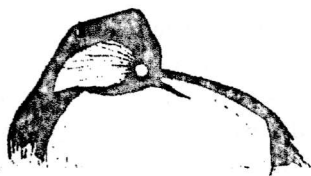

Fig. 3. Het „pluizen” van de zilverwitte buikzijde als baltsuiving.

immers bleek op drie van de vier overgebleven geoorde-futenterreinen nog slechts sporadisch een paartje te broeden.

Op de Laarder Wasmeren broedde in 1956 reeds geen enkel paartje meer. Het allerlaatste geval werd in 1957 vastgesteld. In de navolgende jaren was er ook weinig doortrek meer. Zou het fuutje hier voor goed verdwenen zijn?

Het Leersumse Veld hield iets langer stand. In 1957 en 1958 broedden er nog 2 paartjes en in 1959 mogelijk nog 1 paar. Het rampjaar 1960 bracht ook hier het einde; geen enkel broedgeval. Over 1961 werden nog geen gegevens ontvangen, maar naar alle waarschijnlijkheid mogen wij hier ook niet meer op een gunstige wending hopen.

Na de prachtige resultaten op het Grote Meer in Ossendrecht in 1952 en 1953 bleek het ook met deze kolonie snel bergafwaarts te gaan. In 1960 en 1961 broedden ook hier geen Geoorde fuutjes meer. Een gunstige uitzondering op dit helaas sombere geheel maakte alleen nog het terrein onder Esbeek-Lage Mierde, dat een laatste bastion bleek te zijn van de Geoorde fuut in Nederland. En het is juist daarom dat wij ons voor de nabije toekomst ernstige zorgen maken.

In de jaren 1956 tot 1960 schommelde de broedvogelstand tussen 8-10 paar. In 1960 was de Geoorde fuut er als gevolg van de droogte geheel verdwenen, waaruit nogmaals blijkt hoe kwetsbaar deze vogel ook voor klimatologische omstandigheden is. Direct wil ik hier nog even op terugkomen. 1961 is tot grote verrassing gelukkig weer een „ouderwets” jaar geworden. Niet minder dan 13 paar brachten in de loop van het broedseizoen op deze heideplassen hun jongen groot terwijl tevens een overzomerend koppeltje aanwezig was.

Dit terrein blijkt dus het enige in Nederland te zijn waar in de laatste jaren nog van een kolonie sprake was. De sporadisch elders in het land geconstateerde broedgevallen betroffen meestal slechts één enkel paartje.

Zoals al eerder vermeld bleek 1960 een waar rampjaar te zijn geworden. Resultaten verkregen uit een onderzoek dat schrijver dezes instelde spreken duidelijke taal. In geheel Nederland broedde voor zo ver kon worden nagegaan ten hoogste 4 paartjes. Op het Naardermeer mogelijk 2 paar terwijl zeer waarschijnlijk voor het eerst 1 paar zijn jongen wist groot te brengen op Meyendel, het prachtige terrein van de Haagse Duinwaterleiding, waar door kunstmatige bevoeiing o.a. een zeer rijke vogelwereld is ontstaan welke de door Prof. Tinbergen aangegeven optimale broedvogelaantallen voor dergelijke terreinen zeer dicht benadert, zo niet reeds heeft overschreden. Ook bij Haarlem werd een broedgeval geconstateerd.

De hoop dat het broedgeval in Meyendel het begin zou zijn van een nieuwe vestiging werd helaas niet bewaarheid daar 1961 jammer genoeg geen reprise te zien gaf.

De oorzaak voor de minimale resultaten in 1960 moet gezocht worden in de uitdroging van de 4 geoorde-futenbroedterreinen in ons land. Vooral het uitvallen van de terreinen in Esbeek betekende de genadeslag daar deze kolonie als de grondslag gezien moet worden voor de verdere opbouw van de Nederlandse populatie.

Door de grote droogte van 1959, welke eerst in 1960 een duidelijke weerslag te zien gaf in de resultaten van het broedseizoen speciaal voor wat de watervogels in Nederland betreft, moesten ook alle bekende Nederlandse geoorde-futenterreinen

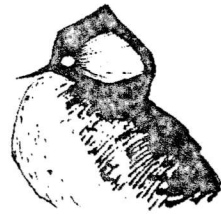

Fig. 4. Gedeelte uit de balts.

nen verstek laten gaan. Ook door andere watervogels moesten vele terreinen in het binnenland worden prijs gegeven. Het bleef een open vraag of deze verdreven vogels elders wel nog geschikte broedplaatsen vonden. Zeker waar het de vervanging betrof van karakteristieke terreinen, zoals dit bij de Geoorde fuut het geval was, welke door hun ligging, aard en natuurlijk milieu als broedplaats voor bepaalde vogels van bijzondere betekenis waren, is dit niet zonder moeilijkheden gegaan. De feiten hebben dit later overduidelijk bewezen.

Voor dergelijke veeleisende en daardoor sterk aan een bepaald biotoop gehechte vogels stond, toen zij door de droogte getroffen werden, geen andere weg open dan uit te wijken naar terreinen die wel aan de biotoop-eisen voldeden en voor onze Geoorde fuut klaarblijkelijk buiten onze landsgrenzen moeten hebben gelegen, gezien de minimale resultaten welke voor 1960 geboekt werden.

Het zou overigens interessant zijn te weten waar onze geoorde-futenpopulatie tijdens het broedseizoen precies is gebleven. Doortrek naar de ons omringende landen en dan met name naar Duitsland en Denemarken is wel waarschijnlijk, hetgeen dan zou moeten resulteren in een vermeerdering van het aantal broedparen in deze landen.

Ofschoon ook in Engeland de Geoorde

fuut op enkele plaatsen broedt, moet toch betwijfeld worden of onze Geoorde fuut na confrontatie met onze „verdroogde” broedplaatsen een noordwestelijke tot westelijke koers heeft gevolgd. Vermoedelijk heeft zich in Engeland in de loop der jaren een aparte populatie gevestigd, welke haar eigen trekwegen bezit en weinig of geen contact meer heeft met de Europese continentale populatie, zodat aanvulling vanuit het vaste land van Europa onwaarschijnlijk moet worden geacht. Het ligt daarom eerder voor de hand te veronderstellen, dat de Geoorde fuut haar trekroute in noordelijke tot noordoostelijke richting heeft doorgetrokken en zodoende in Denemarken resp. Duitsland terecht moet zijn gekomen. Bevestiging van deze mening kon nog niet verkregen worden. Een onderzoekje in deze is echter gaande.

Niet uitgesloten is nog de mogelijkheid dat de Geoorde fuut de zomer op de grote Nederlandse binnenwateren heeft doorgebracht of zelfs aan de Nederlandse zee kust. Een toename van het aantal

waarnemingen in deze periode zou hierop kunnen duiden.

Hoe dan ook, de resultaten van de laatste paar jaren hebben duidelijk uitgewezen dat de Geoorde fuut in Nederland sterk is achteruitgegaan. Als gevolg van klimatologische omstandigheden werd in 1960 een nieuw dieptepunt bereikt.

Alleen de prachtige vennen onder Esbeek-Lage Mierde in Noordbrabant hebben hun betekenis nog niet verloren. Maar juist het feit dat dit terrein het enige in Nederland is geworden vervuld ons met zorg, temeer daar het de laatste jaren bedreigd gaat worden door de toenemende recreatie waardoor de zo noodzakelijke rust in dit natuurreservaat wel eens tot het verleden zou kunnen gaan behoren.

Een directe aanslag op het voortbestaan van dit terrein, dat behalve als laatste broedgebied van de Geoorde fuut voor de ornithologie verder nog van waarde is door het voorkomen van andere broedvogels zoals Fuut, Roerdomp, Wouwaap, Blauwborst, Tafeleend, Pijlstaart, Kuifeend, Slobeend, Zomertaling, Waterral,

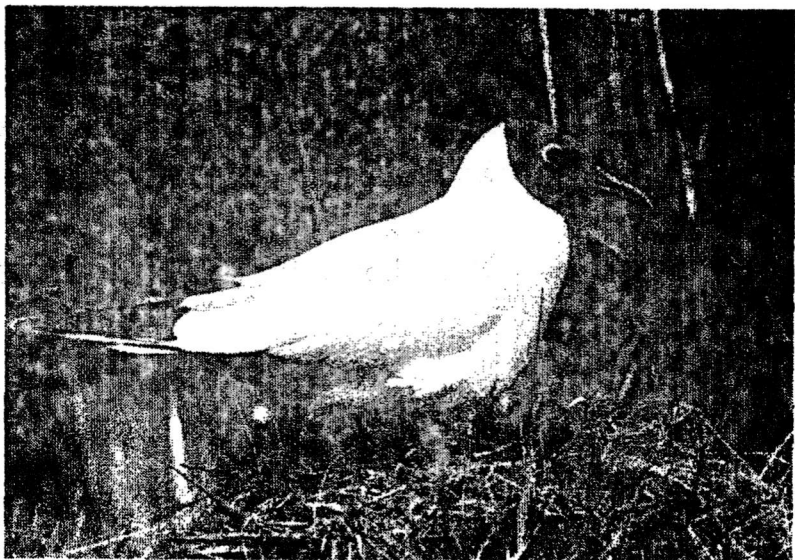

Fig. 5.
De Kokmeeuw, een immer dreigend gevaar op de geoorde-futenbroedplaats.

Visdief, Zwarte stern en een grote kokmeeuwenkolonie, wordt gevormd door de aanleg van een secundaire verharde weg dwars door de natuurreservaten in het kader van het streekontwikkelingsplan in verband met de ontsluiting van dit gedeelte der Brabantse Kempen.

Een andere bedreiging voor dit terrein ligt in de natuurlijke omstandigheden van het gebied zelf. Als gevolg van de droogte van 1959-1960 zijn sommige gedeelten van het terrein begroeid geraakt waardoor mogelijk het optimale biotoop voor de Geoorde fuut verloren is gegaan. Of het noodzakelijk is deze begroeiing te verwijderen zal de tijd en een deskundig onderzoek aan het licht moeten brengen. Noodzakelijk voor het behoud van de Esbeekse geoorde-futenkolonie, na de uiterst minimale resultaten welke in 1960 geboekt moesten worden en die wel eens een versneld verdwijningsproces van de

Geoorde fuut uit geheel Nederland zouden kunnen inluiden, is de bevoeiing of de bemaling van het terrein door middel van een of meer windmolens. In dit verband is het de moeite waard op te merken, dat de weinige broedgevallen in het „verdroogde” 1960 alle in kunstmatig bevoeiide terreinen plaats vonden! De lage en daarbij nog uiterst variabele waterstand in de oude broedterreinen als gevolg van klimatologische omstandigheden vormen een te zwakke basis voor een gezonde en welgerichte beschermingspolitiek tot behoud van een redelijke populatie in Nederland.

Het is de hoogste tijd dat men zich in vogel- en natuurbeschermingskringen eens met deze problemen gaat bezighouden. Er dient aan deze afbrokkeling een einde gemaakt te worden nu, nu het nog juist niet te laat is.

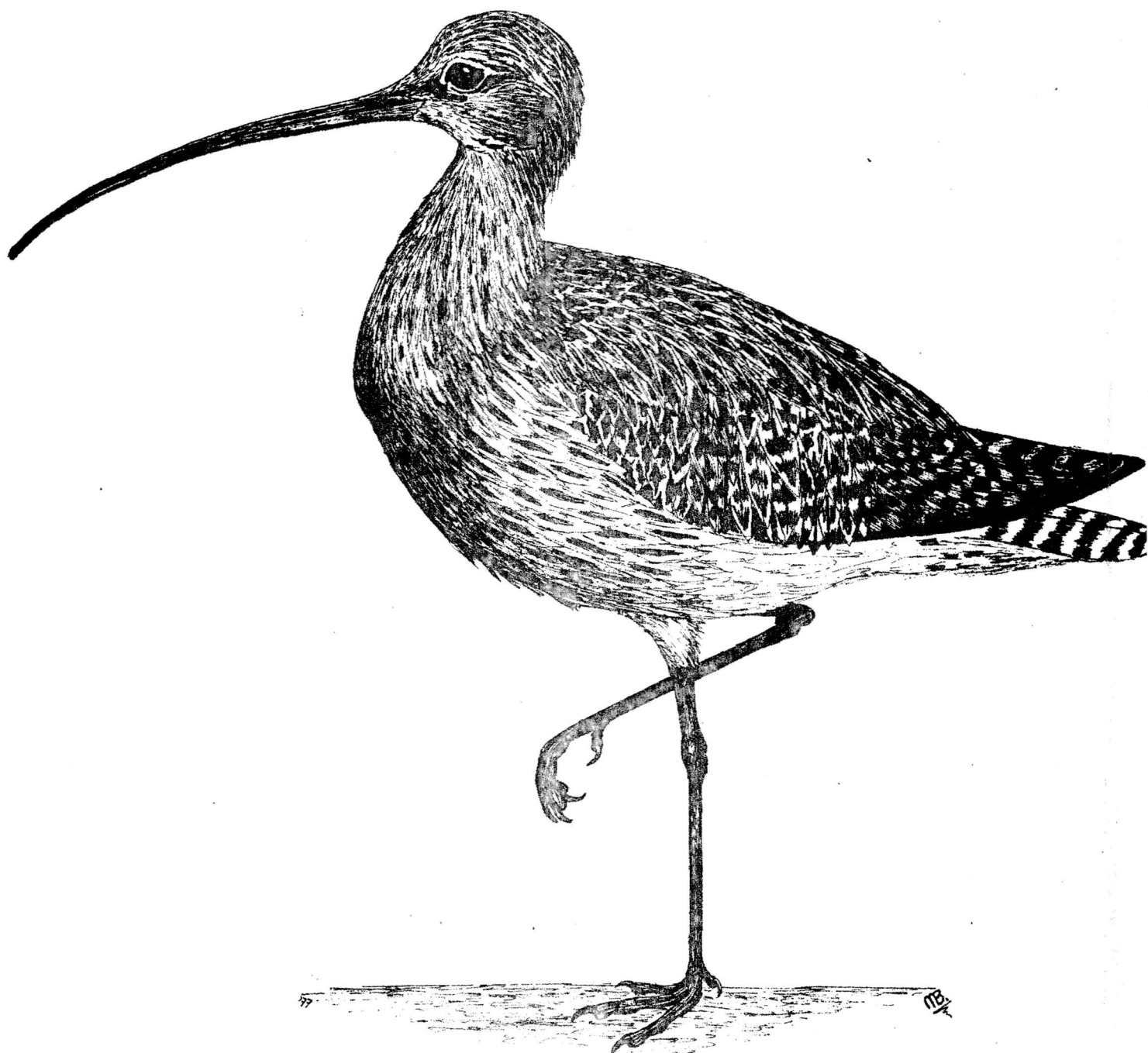
Literatuur:

Wittgen, A.B., 1962, Paarvorming en balts van de Geoorde Fuut (*Podiceps caspicus*). Levende Natuur 65, 64-72.

Bovenstaand artikel komt in de volgende Blauwe Klauwier te staan.

VOGELS ALLERLEI.

Door Jacques van Kessel.

V O G E L S A L L E R L E I .

- De Zeehond terug in het Waddengebied.
Op 7 mei 1977 vond in hotel Krasnapolsky te Amsterdam, de start plaats van de actie "De Zeehond terug in de Waddenzee". De werkgroep Zeehond van de Waddenvereniging zal binnenkort een beroep doen op de gehele Nederlandse bevolking om door middel van een brievenactie de Nederlandse regering te verzoeken een aantal maatregelen te nemen, waardoor het voortbestaan van de Zeehond in het waddengebied wordt veilig gesteld.
In 1968 verbleven nog 1500 zeehonden in het Nederlandse Waddengebied! In 1976 was dit aantal teruggelopen tot 370!!!
- De VALKERIJ bedreigt Schotse roofvogels!
In Schotland genieten Slechtvalk en Steenarend volledige bescherming. Dit neemt niet weg, dat hun horsten er nog telkens worden geplunderd. De uit het nest geroofde jongevalken komen via de illegale handel vaak terecht in de valkkooien van Arabische sjeiks.
Een nadelige bijkomstigheid is, dat de plaatselijke bevolking aan dergelijke stroperijen bepaald niet zwaar tilt, want de beide roofvogels worden overigens, zoals uit onderzoek is gebleken geheel ten onrechte beschouwd als enige rovers van lammeren en sneeuwhoenders.
- PARATHION weer in gebruik.
In het zuiden, noorden en oosten van ons land zijn dit voorjaar veel meldingen binnen gekomen van gestorven vogels. Het gaat hier om de bestrijding van de larven van de Langpootmuggen, die met parathion worden bestreden. Uiteraard is dit middel dodelijk voor div. vogelsoorten.
- Agglomeratie Eindhoven geeft aandacht aan het landschap.
Kort geleden verscheen er een uitgebreid verslag van de agglomeratie van maar liefst 300 pag. als resultaat van een landschapsonderzoek. Al in 1974 was men hiermee begonnen, en het is voor ons daarom een vreemde zaak dat wij hier van niets wisten. Het verslag zullen we proberen te krijgen, en in onze volgende Blauwe Klauwier hopen we meer te kunnen vertellen.

(vervolg: Vogels Allerlei)

- Lijst bezochte natuurgebieden:

Het ligt in de bedoeling om ook dit jaar weer een lijst samen te stellen van bezochte natuurgebieden. MAAR het is voor ons erg belangrijk dat U alleen natuurgebieden opgeeft die U regelmatig bezoekt.

- Mensen die geïnteresseerd zijn in vogelgeluiden kunnen bij Jacques van Kessel een boekje ter inzage krijgen met zeer vogelgeluiden gerangschikt naar familie. De geluiden staan op langspeelplaten, totaal 14 verschillende. Deze Engelse platen zijn te bestellen bij natuur en boek. De opnames zijn gemaakt door Sture Palmér en Jeffery Boswall. (Bird Songs) F25,- per stuk.

- Brabantse Plassentellingen 1977.

Als alles naar wens verloopt zal op 10 september begonnen worden met de z.g.n. plassentellingen. De opzet van deze tellingen is het verkrijgen van gegevens over watervogels op de Brabantse heidevennen, afgravingen, visvijvers e.d. Het is wel de bedoeling dat er regelmatig wordt geteld. Initiatiefnemers zijn: Henk Moller Pillot, Ad van Poppel en Frank Neijts.

- NESTFOTOGRAFIE.

Op de bijeenkomst van mei dit jaar is besloten door de aanwezige leden, dat de vogelwerkgroep tegen het fotograferen van nesten of vogels bij nesten is!!!

Wij hopen met dit besluit een bijdrage te leveren aan de bescherming van vooral zeldzame broedvogelsoorten, maar uiteraard ook de gewone broedvogelsoorten.

- REDACTIE MEDEWERKERS GEVRAAGD!!!!

Dat deze Blauwe Klauwier wat aan de late kant is, komt niet door te weinig binnengekomen copy, maar door gebrek aan redactie medewerkers. We krijgen in ons blad steeds meer vaste rubrieken waardoor we vooruit kunnen werken, maar we hebben nog enkele mensen nodig die een typemachine hebben en er mee om kunnen gaan.

- In ons volgende nummer o.a. : Geoorde Fuut deel 2, Amfibicën deel 2, Geschiedenis van de Avif. van N. Br. van de 15^e tot de 20^e eeuw, deel 2, en weer een artikel van Frater Simon Deltour.